

ІЗГОЙ СИСТЕМИ

Ізгой. Віктор Некрасов у спогадах сучасників. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2014. – 208 с.

У 1970-ті рр. критика замовчала Віктора Некрасова – з'являлась лише інформація про його “проробку”, а потім і про виключення із КПРС і СПУ. Справжнім вибухом був виступ білоруса Василя Бикова 1975 р. на конференції “Література і війна”. Він тоді сказав, що всі письменники, які писали про війну, почалися з Некрасова, всі вони “вийшли з “Окопів...”. Проробки церберів від ідеології В. Биков переніс гідно: його загартувала заборона повісті “Мертвим не боляче”, яку він називав улюбленим дитям. А сам В. Некрасов уже був у Парижі – із СРСР його просто “видалили”, особливо ж принизливим був 42-годинний обшук, головною метою якого було залякати і принизити.

1 вересня 1987 р. в “Московських новостях” з'явилася стаття, автор якої В'ячеслав Кондратьєв не побоявся прямо сказати, що книжка В. Некрасова належить до золотого фонду радянської літератури про війну. Вигнанець прочитав її за три дні до смерті. А от некролог, який написав В. Биков, у “Літературной газете” не помістили. Свій відгук на смерть колеги вдалося опублікувати в “Московських новостях” Г. Бакланову, Б. Окуджаві, В. Лакшину, В. Кондратьєву. Тодішній неосталініст із Політбюро Є. Лихачов здійняв із цього приводу страшенний галас, газету ледь не закрили, але редактора Є. Яковлева захистив сам М. Горбачов. Україна ж залишалася заповідником застою, “болотом” імені В. Щербицького.

Це лише маленькі штрихи до характеристики ідеологічної ситуації, партійного пресу на літературу, коли правив бал “найпередовіший” метод світової літератури – соціалістичний реалізм. В. Некрасов, чиїми творами пишався б будь-яка література, був із неї викинутий і навіть позбавлений громадянства СРСР, коли вже перебував у Франції. Коли всі славили “Малу землю” Л. Брежнєва, В. Некрасов гірко зіронізував: “Так це ви відсиджувались в окопах Сталінграда, коли ми кров проливали на Малій землі?”. Але коли письменник повернувся до читачів своїми книжками, раптом стало модою в літературі вихвалитися дружбою з ним. На жаль, були надруковані спогади людей навіть тих, хто голосував за виключення його зі Спілки письменників, і також тих, хто мав із ним “шапочне знайомство”.

До честі Леся Танюка, укладача книжки спогадів про В. Некрасова “Ізгой”, він вибрав спогади лише тих людей мистецтва, хто мав право сказати “я був з Некрасовим і у світлі часи, і в годину негоди”. Щоправда, тих світлих часів було зовсім мало...

Коли простежував російські публікації з кінця осені 1987 р. (а саме тоді почали писати в СРСР про В. Некрасова), помітив цікаву тенденцію. У цих матеріалах, навіть і в респектабельному “Літературном обозрениі”, проводилась думка, що письменник у Києві був самотнім. Так, офіційно письменницьке оточення бачило в ньому чужого – тут суть не в мові творів, а чужого за світоглядом, поведінкою, ставленням до влади й до свободи творчості. Ось це офіційне ставлення було взято за основу теми “Некрасов і Україна”: письменник постав як самотня жертва, людина, яка буквально там задихалася. Але багато з написаного самим В. Некрасовим і спогади про нього свідчать, що концепція московських літературознавців невірна: було у нього коло спілкування, гурт найвірніших друзів, яке можна назвати “ближнє коло”. І складалося воно не лише з колишніх фронтовиків, які армійською кашею і спиртом святкували на вул. Ярославів Вал День Перемоги. Про те, як він шукав фронтову махорку та американську (та хоч яку б знайти!) тушонку для “фронтового братства”, розповів Гр. Кіпніс у своїх спогадах “Віка”. Були серед друзів В. Некрасова письменники, котрі “вписувалися” в тогочасну ідеологічну систему, були й дисиденти, як-то Є. Сверстюк, який у

спогадах прямо написав, що “В. Некрасов – постать величезного масштабу, складна і суперечлива. Ця постать яскраво виділялася на тлі безбарвної доби”. І саме Є. Сверстюк зауважив, що до Спілки письменників автор “В окопах Сталінграда” належав формально, до КПРС належав формально, бо жив своїм життям. Так, врешті, жили всі порядні митці. Як психолог за основним фахом, Є. Сверстюк чітко визначив стан В. Некрасова: “Дика самота письменника в тоталітарному суспільстві. Самота в “ідейно здоровому” колективі. Самота у вузькому колі, де немає гарантії, що ніхто не донесе про розмову. Ні з ким порадитись і нікому звіритись”. Аналізуючи книжку В. Некрасова “Погляд і дещо” (1977), автор цих рядків зробив своєрідну каталогізацію поглядів уже вигнанця із СРСР на український літературний істеблішмент. І скільки тут було точних характеристик і деталізованих спостережень! Ось про смерть М. Рильського й П. Тичини: “Пішли з життя два великі поети. Вони вмерли задовго до своєї смерті. І привела їх до передчасної смерті Комуністична партія. Та сама, яку вони оспівували і членами якої були”. Також цікаві його роздуми про О. Довженка, Л. Новиченка, а от стосунки з О. Корнійчуком і В. Василевською, які так обіграв сам В. Некрасов у фантастичних мемуарах, проаналізувала Т. Свербілова (див.: “Слово і Час”. – 2011. – №12).

Так, часто в його творах превалюючим було ігрове начало, але воно було приземлене життєвою достовірністю. Тому й вірили деякі читачі, що В. Некрасов із самим Й. Сталіним два дні “обмивав” Сталінську премію... І в житті він частенько грав, любив розігрувати друзів, улаштовував мізансцени. Але, як пише Л. Танюк, для нього існувало три святі поняття: мама, війна і Бабин Яр. Про якесь трепетне ставлення В. Некрасова до своєї матері згадують у спогадах усі автори книжки. Війна, друзі-фронтовики, чоловіча воїнська дружба – то була тема сакральна, тільки для втаємничених – тих, хто був під кулями і снарядами, в окопах. А про Бабин Яр треба писати велике дослідження, центром якого став день 25-ї річниці початку розстрілів –

29 вересня 1966 року. До речі, коли народний депутат Г. Алтунян одержав із КДБ уцілілу папку з одного із семи мішків конфіскації, там було есе (27 сторінок) В. Некрасова про І. Дзюбу. Нині ж ми читаємо у книжці спогадів і про перші їхні зустрічі, і про стосунки, за словами І. Дзюби, “про які я і не мріяв”. Одному з перших він показав будинок М. Булгакова на Андріївському узвозі, натомість І. Дзюба познайомив його із творчістю шістдесятників. Йому ж дав на прочитання “Інтернаціоналізм чи русифікація”, адже В. Некрасов, знаючи про цю роботу, спонукав до швидшого написання. В. Некрасов так перейнявся українськими справами, що підписав відомий лист 139 діячів науки і мистецтва із приводу арештів і переслідувань. І саме В. Некрасов і ще М. Лукаш та Гр. Тютюнник прийшли до І. Дзюби додому після його 18-місячного перебування у слідчому ізоляторі КДБ.

Важливість цієї книжки спогадів і в тому, що тут не лише письменники. Режисер О. Муратов, актори О. Борисов, В. Смехов, інші автори – усе це дає можливість стереоскопічно і всебічно змалювати небуденну постать В. Некрасова. Й особлива тут заслуга редактора-упорядника, який постає якоюсь мірою своєрідним хроністом життя В. Некрасова в Україні. Лесь Степанович ще з далеких 50-х років ХХ століття вів щоденник. І ті записи дуже важливі, адже нотувалося все “по живих слідах”. Тут знаходимо дуже важливі як суто літературні або мистецькі записи, так і фіксацію життєвих ситуацій, які розкривають людські характери. Тут і розмова з Л. Новиченком щодо “захисту” О. Довженка від В. Некрасова (“зателефонували звідти і сказали “Треба!””), згадка про Олесь Гончара, який у житті “довіряв тільки щоденникові”. А про зламаний хребет української літератури на прикладі творчості М. Бажана вже в Парижі сказав В. Некрасов, зауваживши, що доля української літератури – одна з найтрагічніших доль літератур світу. Знайшовши цю статтю в доробку В. Некрасова, Л. Танюк полемізує з нею. Так, хай зі “зламаним хребтом”, але ж скільки спромігся зробити М. Бажан для України...

Документи іноді говорять виразніше, ніж деякі люди. Добру справу зробив Лесь Танюк, помістивши до книжки “Виписку з протоколу засідання Київського міськкому партії” за 12 жовтня 1966 р., присвячене розгляду “неорганізованого сборища по поводу расстрелов в Бабьем Яру”, а також лист Л. Брежнєву 20 травня 1974 р. Наступного дня В. Некрасова за цей лист було виключено зі СПУ як такого, “що зганьбив високе звання радянського письменника антирадянською діяльністю і аморальною поведінкою”. Й абсолютно закономірно, що Л. Танюк увів до книжки

радіовиступ “Кому це потрібно?” – крик душі письменника про ситуацію з обшуком і виїздом із СРСР. Саме там зацитований протокол партзборів: “Виключити з КПРС за те, що дозволив собі мати власну думку, яка не збігалася з лінією партії”. І там також стаття “Камінь з Бабиного Яру” (це коли ще на камені було написано: “Тут буде споруджено...”).

Була у В. Некрасова Україна І. Дзюби, була і друга – Україна О. Корнійчука і В. Щербицького. І був він ізгоєм саме другої України...

Отримано 8 грудня 2014 р.

*Анатолій Шпиталь
м. Київ*